

Ліберманівські читання

УДК 929 Ліберман

Пономаренко В. С.

ВИДАТНИЙ ХАРКІВСЬКИЙ ЕКОНОМІСТ О. Г. ЛІБЕРМАН (1897 – 1981)

The main stages of life and work way of well-known Kharkiv economist O. H. Lieberman are considered in the article. The holding of Lieberman Conference in Kharkiv National University of Economics since 2008 with the aim to acquaint the scientists with the scientific and practical heritage of the economist is grounded.

Серед імен видатних харківських економістів ім'я Овсія Григоровича Лібермана займає особливе місце. Його вплив на розвиток сучасної харківської економічної школи важко переоцінити. Роботи О. Г. Лібермана з теорії прибутку та рентабельності мали революційне значення для тогочасної радянської економічної науки, відкривши шлях процесу економічних перетворень. Величезною була роль О. Г. Лібермана і у становленні Харківського інженерно-економічного інституту, сучасного ХНЕУ. Найбільшу відомість він отримав як автор концепції економічної реформи 1965 року, про результати та невикористані можливості якої і досі точаться дискусії.

Людина цікавої долі, за своєю освітою Овсій Григорович Ліберман належав до генерації вчених передреволюційного періоду. Будучи сином службовця лісового маєтку у м. Славути на Хмельниччині, він отримав класичну освіту, з відзнакою закінчив київську гімназію. У буремні роки революції навчався на юридичному факультеті Імператорського університету св. Володимира, спеціалізуючись на економічних дисциплінах і статистиці. Освіта того часу дала О. Г. Ліберману високу академічну культуру, вільний доступ до класики та передових досягнень світової економічної науки, вільне володіння іноземними мовами. Прекрасно володів він і українською – у 1927 р. в Державному видавництві України вийшла "Математична статистика" Дж. Юла в українському перекладі О. Г. Лібермана. Друзі і колеги О. Г. Лібермана завжди відзначали його велику ерудицію, яка виходила далеко за межі суто економічних знань, незрівнянну іронію, блискучий полемічний дар, почуття нового, рідкісну доброзичливість.

Одночасно з навчанням, набуваючи цінного досвіду роботи у народному господарстві, студент Ліберман працював статистиком у Всеросійській Земській Спільці, Київській міській продовольчій управі, губернському Державному контролі.

З метою ознайомлення широкого загалу науковців з статтю видатного економіста, теоретика і практика, педагога – Овсія Григоровича Лібермана – Харківський національний економічний університет з 2008 року розпочав проведення Ліберманівських читань. Ці читання присвячені розгляду ідей О. Г. Лібермана, які зробили значний поштовх у розвитку не лише нашої *alma mater*, але й економічної системи всієї країни. Значення його науково-практичного доробку в су-

часній економічній думці безперечно заслуговує на подальше вивчення та застосування у вдосконаленні економіки і розвитку нашої держави. А його самовіддана робота має слугувати прикладом для молодих науковців.

Переїхавши до Харкова і продовживши навчання у 1920-ті рр. як практикант Харківського Інституту Праці та викладач Харківського інституту народного господарства, О. Г. Ліберман зацікавлюється характерними для тогочасної харківської економічної школи проблемами статистики та економіки праці, управління промисловим виробництвом, з акцентом на використанні математичних методів аналізу. Цей напрямок надалі визначив наукові інтереси вченого. Знайомлячись з європейським досвідом, у 1924 та 1929 рр. О. Г. Ліберман здійснив дві поїздки до Німеччини, де досліджував новітні методи організації виробництва, його обліку, у тому числі за допомогою обчислювальної техніки. Робота "Дослідження механізації обліку" (1929 р.), написана за результатами поїздки, викликала величезний інтерес у спеціалістів.

В епоху "індустріалізації" у 1920 – 1930-ті рр. виявилися характерні риси О. Г. Лібермана як науковця і педагога. Протягом усього життя його діяльності було властиве нерозривне поєднання наукових, освітніх та господарських інтересів. Обійнявши посаду завідувача лабораторії обліку і аналізу виробництва Інституту Праці, О. Г. Ліберман ініціює створення першої в країні машинорахівної станції на заводі "Серп і молот" – одного з тодішніх "флагманів" індустріалізації, керує освоєнням закупленого в Німеччині новітнього лічильно-аналітичного обладнання для неї. Публікує роботи, в яких висловлює власні погляди на цілі та методи проведення політики індустріалізації в промисловості, в 1930 р. виступає доповідачем на 1-й Всесоюзній конференції з планування в машинобудуванні у Москві.

Після реорганізації Харківського інституту народного господарства О. Г. Ліберман став одним з тих, хто створював Харківський інженерно-економічний інститут, розробляв його організаційну модель, перші навчальні плани і програми, і де майже 30 років обіймав посаду завідувача кафедри економіки та організації машинобудівної промисловості. У 1930-ті рр. під його керівництвом науковці кафедри виконували цілу низку прикладних дослідницьких проектів на замовлення підприємств, що реконструювалися або утворювалися, швидко збільшуючи обсяги виробництва. Великий обсяг робіт спрямований на налагодження обліку, організацію праці, створення схем господарського розрахунку в умовах нестачі кваліфікованих працівників та невідпрацьованих недосконалих господарських відносин само по собі часто було завданням великої складності та вимагало нестандартних рішень.

Не вдовольняючись окремими результатами господарських робіт, О. Г. Ліберман у цей час виявляє ще одну свою рису видатного науковця-економіста. Під його керівництвом інститутом виконується перший великий дослідницький проект, який охопив низку великих підприємств міста. Результатом став метод виробничого обліку і аналізу успішності роботи цехів, визнаний у 1938 р. у промисловості країни за основний. Йому ж було присвячено кандидатську дисертацію вченого. Вірогідно, у цей час О. Г. Ліберман замислюється над змінами, яких потребував господарський механізм радянської економіки, що сформувався.

Вченому була потрібна не лише наукова, але й велика громадянська мужність, щоб висувати і проваджувати в життя свої ідеї. Умови, в яких працював дослідник, були не лише не безхмарними, але навіть небезпечними для життя. У розпал своєї діяльності, у 1937 р., він стає фігурантом присвяченої інституту статті під промовистою назвою "Носії шкідницьких теорій", надрукованої у газеті "Харківській робітник", піддається різкій та упередженій критиці, два роки знаходиться у катівнях Харківського НКВС. На слідстві О. Г. Ліберману висувалися абсурдні звинувачення в участі у терористичному троцькістському підпіллі, шпигунстві на користь гітлерівської Німеччини, шкідництва. Основним доказом "шкідницької діяльності" виступала його робота "Про методи обліку продуктивності праці і ефективності раціоналізації" 1929 р., доданий до справи примірник якої був геть весь покреслений червоним та синім олівцем "економістів-аматорів" зі слідчого відділу НКВС, і, на жаль, акт експертизи його "шкідницьких" поглядів, підписаний тодішнім директором інституту – учнем О. Г. Лібермана – та парторгом... Події кінця 1930-х рр. назавжди позначилися на особистості вченого, але навіть вони не примусили його відмовитися від наукової чесності та прагнення висловлювати і відстоювати свої погляди.

Повернувшись у 1946 році з Москви, де він працював співробітником фінансового науково-дослідного інституту, до Харкова, О. Г. Ліберман знов активно включається у дослідження, спрямовані на вдосконалення управління виробництвом, налагодження ефективного праці харківських підприємств, які відновлювалися після часів війни і окупації. Разом з трьома своїми колегами О. Г. Ліберман виступає з регіональною економічною ініціативою, звертаючись до науковців міста з закликом допомогти підприємствам у налагодженні ефективного управління виробництвом, зниженні собівартості продукції, досягненні рентабельної роботи. Науковець знову виступає за поєднання науково-дослідної роботи та викладання, за залучення до досліджень талановитих студентів. Протягом наступних років вчені спільно з фахівцями заводів розробляли проекти, надавали консультативну допомогу, залучали до робіт молодь. Роботи науковця "Господарський розрахунок машинобудівного заводу" (1950), "Про планування прибутку в промисловості" (1950) і виданий під редакцією О. Г. Лібермана науковцями кафедри підручник "Організація і планування машинобудівних підприємств" (1960) стають настільними книгами студентів, економістів, фахівців з виробничого менеджменту підприємств країни.

О. Г. Лібермана добре знали особисто і поважали працівники планово-фінансових служб харківських заводів: ВАзу, ЗІЛУ та ін. При цьому науковець постійно підкреслював, що водночас він навчається сам, що в процесі обміну ідеями, знаннями, проблемами дослідника та реальною господарською практикою є джерело розвитку науки.

У 1952 році керованою О. Г. Ліберманом кафедрою був розпочатий дослідницький проект, який охопив 25 великих машинобудівних підприємств області. З 1956 року дослідження продовжувала створена під науковим керівництвом О. Г. Лібермана науково-дослідна лабораторія (НДЛ) економіки і планування виробництва Харківського раднаргоспу при ХІЕІ. Були отримані цікаві результати, що були впроваджені на підприємствах галузі. Вивчалися питання собівартості продукції, структури основних і обігових коштів, проводилися розрахунки за факторами рентабельності. О. Г. Ліберман, посилаючись на досвід американських компаній, зокрема, "Дженерал Електрик", виступив з підтриманою інженерно-економічним інститутом пропозицією створення ще однієї науково-дослідної лабораторії з вивчення застосування ЕОМ для управління підприємствами. Передбачалося, що таку лабораторію буде оснащено сучасною універсальною лічильно-обчислювальною електронною машиною М-2.

Спіраючись на отримані лабораторією результати, О. Г. Ліберман висуває пропозиції щодо реформи всього гос-

подарського механізму СРСР. Як відомо, у найбільш узагальненому вигляді пропонувалися конкретні заходи та обліково-статистичний апарат для розширення господарської самостійності підприємств та перетворення прибутку і рентабельності на інтегральні показники результатів діяльності. Пропозиції були направлені до керівництва правлячої партії та опубліковані у відомій статті "План, прибуток, премія" в газеті "Правда" від 9 вересня 1962 р. Стаття розпочала всесоюзну економічну дискусію, результатом якої стала економічна реформа 1965 р. і наступна "золота п'ятирічка" економічного піднесення 1965 – 1970 рр. У реформі виявилися найкращі риси науковця – знання реальної економіки, ґрунтовна експериментальна розробка пропозицій, спрямованість на ефект, відстороненість від вузького ідеологічного апіорізму. Ці риси стали сутністю популярного в цей час на заході терміна "ліберманізм", що став синонімом економічного прагматизму та ефективності. Пропозиції О. Г. Лібермана були повністю реалізовані у НДР, вони вплинули на економічну складову "Празької весни", послужили поштовхом до розвитку теорій "конвергенції" ворогуючих соціально-політичних систем держав заходу та країн "соціалістичного табору".

Справді величезною була популярність О. Г. Лібермана і по той бік "залізної завіси". Випуск журналу "Time" 1965 р. з матеріалом про економічну реформу в СРСР вийшов з портретом О. Г. Лібермана на обкладинці. Книга "Економічні методи підвищення ефективності суспільного виробництва" (1970) витримала декілька іноземних перевидань, будучи перекладеною англійською, іспанською, німецькою, японською мовами. Ідеї О. Г. Лібермана отримали найширше визнання і відомість у світі. Його ім'я було включене до переліку 100 видатних осіб американського довідника "Who's who". Про непідробний інтерес, який викликали виступи науковця, свідчили сотні й тисячі листів, які щодня надходили на його адресу зі всього світу. Адресатами професора були і прості люди, навіть підлітки і науковці та менеджери відомих у світі корпорацій. Статті О. Г. Лібермана, які охоче друкували західні видання, викликали живу зацікавленість, за якою йшли хвилі дискусій. Виступ О. Г. Лібермана в Каїрі під час його єдиної закордонної поїздки зібрав аудиторію в п'ять тисяч людей.

На жаль, надто консервативне керівництво СРСР, налякане празькими подіями 1968 р. та приспане зростаючими прибутками від експорту нафти, не пішло на подальше здійснення реформ у запропонованому О. Г. Ліберманом напрямку, пригальмувавши тим самим розвиток країни. В останні роки свого життя професор Харківського інженерно-економічного інституту О. Г. Ліберман був фактично відсторонений від участі у суспільно-політичному житті. Його виступи з проблемних питань господарства залишалися поза увагою, а його ім'я використовувалося для політичних декларацій з далеких від економічної науки питань. Не був відзначений його доробок високими державними нагородами і академічними званнями.

Тим не менш, виправдовуючи прислів'я, що велике видне здалеку, ім'я О. Г. Лібермана зайняло визначне місце серед людей, які склали славу нашого міста і української економічної науки в цілому. І ми знову звертаємося як до постаті видатного вченого, так і до тих принципів, якими він керувався у своїй дослідницькій, науковій, педагогічній діяльності.

*Стаття надійшла до редакції
21.11.2008 р.*